

پیامبرشناسی در اروپا؛ بررسی موردی سامانه چند دانشگاه شاخص در دهه اخیر

اسما جوکار^۱

امیر احمدنژاد^۲

سیدمهدی لطفی^۳

چکیده

سیره پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله و سلم همواره مورد توجه خاورشناسان بوده است. این توجه در دهه های اخیر به سبب رشد فزاینده مهاجرت مسلمانان به اروپا، حضور پررنگ تر محققان مسلمان در فضاهای علمی و آکادمیک اروپا، گسترش تبلیغات رسانه ای در راستای اسلام رحمانی و یا ترسیم فضای تروریسم و اسلام هراسی رو به فزونی نهاده است. گام نهادن در این مسیر مطالعاتی، همچون سایر حوزه های تحقیقاتی، مستلزم آشنایی محقق با سایر اقدامات انجام شده در این حوزه و شناخت پیشینه کار است. واریسی دقیق مطالعات سیره پژوهی سال های اخیر در دانشگاه های اروپا نشان می دهد که اگرچه این رویکرد پژوهشی در دانشگاه های متعدد اروپایی دنبال می شود و مختص یک کشور خاص نیست اما اخیراً به طور برجسته تری در دانشگاه های بریتانیا و آلمان پی گرفته شده است. یافته های این پژوهش نشان می دهد که دانشگاه های پادربورن، هامبورگ، گوتته، توینگن، مونستر، آکسفورد، اوپسالا از مهم ترین مراکز علمی فعال در این حوزه هستند. انجام پروژه هایی تحت عنوان «سیر دگردیسی محمد از انسان به ابرانسان»، «پیامبرشناسی مسیحی با نگاهی به یهودیت و اسلام» و انتشار کتاب هایی مانند مطالعه هرمنوتیکی سیره پیامبر و تفکر تفسیری و سیره پیامبر نمونه هایی از اقدامات انجام شده در این مراکز است.

کلیدواژه ها: اسلام شناسی در غرب، سیره پژوهی در غرب، مصالعات اسلامی در اروپا.

-
۱. کارشناس ارشد علوم قرآن و حدیث، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران (نویسنده مسئول).
asma.jokar.107@gmail.com
  ۲. استادیار گروه علوم قرآن حدیث، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران. ahmadnezhad@ltr.ui.ac.ir
  ۳. دانشیار گروه علوم قرآن حدیث، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران. m.lotfi@ltr.ui.ac.ir
- تاریخ دریافت: ۱۳۰۲/۰۲/۱۷
تاریخ پذیرش: ۱۳۰۵/۰۵/۱۱

درآمد

سیر مطالعاتی درباره آیین اسلام و مسائل مرتبط با آن در فضای آکادمیک غربی به‌ویژه در دهه‌های اخیر در جهان غرب روبه فزونی نهاده است. عوامل مختلفی همچون گسترش سطح تبلیغات دو سویه مثبت و منفی در رسانه‌های جمعی، مواجهه جوامع غربی با تعداد زیاد مهاجر از کشورهای اسلامی، حضور پژوهشگران مسلمان در فضاها علمی و دانشگاهی اروپا و حتی مسئله تروریسم و اسلام‌هراسی زمینه‌ساز رشد بیش از پیش اسلام‌پژوهی در غرب شده است. در این میان توجه به زندگی پیامبر اسلام ﷺ همواره از اهمیت ویژه‌ای برخوردار بوده است. سابقه این مطالعات به قدمت توجه محققان در اسفار خمسه تورات به پیامبران الهی، نگاه نقادانه آنان به زندگی پیامبران معرفی شده در عهدین و نظرات ایشان درباره نسخه‌های مختلف رسولان بایبلی باز می‌گردد. با این حال در مقایسه با سایر موضوعات موجود در حوزه مطالعات اسلامی، در غرب آثار چندانی در این زمینه به طبع نرسیده است. این پژوهش‌های محدود غربی نیز کمتر مورد توجه محققان داخلی قرار گرفته است. در مورد ترجمه و بازگردانی هریک از این آثار به زبان فارسی نیز تا حد زیادی غفلت شده است.

در دهه‌های اخیر نگاه محققان غربی نسبت به سنت و روایات اسلامی با رواج رویکردهای محققانی چون ینبل و موتسکی تا حد زیادی تعدیل و تلطیف شده و مطالعات روشمند و دقیقی در این زمینه صورت پذیرفته است که هریک می‌تواند قابل تأمل و بعضاً منشأ اثر باشد؛ از این رو پژوهشگران حوزه الهیات اسلامی را از شناخت، روش‌شناسی، تحلیل و نقد آنها گریزی نیست. بنابراین بررسی، صورت‌بندی و جریان‌شناسی رویکرد مطالعات غربیان در حوزه تاریخ و سیره پیامبر ﷺ ضروری است. محققان داخلی بیشتر به ترجمه تک‌نگاری‌های مرتبط با پیامبر ﷺ پرداخته‌اند. در این میان محمد براساس منابع کهن مارتین لینگز، محمد رسول خدا آنه‌ماری شیمل، زندگینامه پیامبر اسلام کارن آرمسترانگ، زندگی‌نامه محمد گریگور شولر اهمیت بیشتری دارند. تنها اثری که به بررسی سیر پژوهش در سیره نبوی پرداخته اثر ارزشمند مرتضی کریمی‌نیا با عنوان سیره پژوهی در غرب: گزیده متون و منابع است. این اثر در بردارنده نگاه و روش غربیان به سیره نبوی و سنت اسلامی در دو دوره مهم تشکیک در منقولات روایی اسلامی (منطبق بر نظرات گلدزیهر و شاخت) و همچنین دوره اعتماد به اصالت منابع حدیثی و تاریخی است. در این کتاب برخی از مهم‌ترین مسئله‌ها، روش‌ها و نظریه‌های محققان غربی و همچنین گزیده‌ای از نمونه مقالات سیره‌پژوهی، حدیث‌پژوهی و تاریخ صدر اسلام گنجانده شده است. بیشتر مقالات این کتاب متعلق به اوری رویین، سیدنی گریفیت، آندریاس گورکه، ویلیام مونتگمری وات، جرالدر. آر. هاوتینگ، هارالد موتسکی، نولدکه، ینبل و مایکل کوک و مربوط به دهه‌های پایانی قرن بیستم و اوایل قرن بیست و یکم است. از شاخص‌ترین مقالات

این مجموعه می‌توان به «گرایش‌ها و روش‌ها در مطالعات سیره»، «بازسازی نخستین متون سیره، در اخبار عروه بن زبیر»، «تاریخ و سنت مقدس زندگینامه دشوار محمد»، «نکاتی درباره قانون‌نامه‌های مدینه»، «جستجوی محمد تاریخی» و «تاریخ‌گذاری روایات آخرالزمان» اشاره کرد. کریمی‌نیا در بخشی با عنوان «سیری اجمالی در سیره‌نگاری پیامبر اسلام در غرب»، اطلاعات ارزشمندی در معرفی، تحلیل و ارزیابی مقالات این مجموعه ارائه کرده‌است.

جریان‌شناسی سیره‌پژوهی در غرب سبب اشراف محقق به رهیافت‌ها، مناقشات، خلأها و رویکردهای پژوهشی شده و از دوباره کاری و تکرار جلوگیری خواهد کرد. بررسی سیر تطور و جریان‌شناسی این دست مطالعات بایسته تأمل بیشتری است که در این مقاله نمی‌گنجد؛ از این رو پژوهش حاضر با تکیه بر مطالعه و بررسی آثار پیامبرشناسی و سیره‌پژوهی در دیپارتمان‌های الهیات، شرق‌شناسی و سایر مراکز مطالعات اسلامی در دانشگاه‌های شاخص اروپایی تلاش کرده است تا صورت‌بندی مدون و منظمی از این مطالعات به فراخور هر دانشگاه ارائه کند و سپس به ارزیابی نسبی وضع کنونی و ابعاد و گستره این مطالعات در این مراکز بپردازد. در قدم اول سیاهه شصت دانشگاه فعال و مراکز علمی اروپا در حوزه مطالعات اسلامی و به‌ویژه مطالعات قرآنی و حدیثی تنظیم و تدوین شد. سیاهه مذکور حاصل پایان‌نامه ارشد نگارنده (۱۴۰۱ش) در گروه علوم و قرآن و حدیث دانشگاه اصفهان است. ملاک گزینش این شصت دانشگاه میزان فعالیت هریک به لحاظ کیفی و کمی در حوزه مطالعات اسلام است. از این میان تنها بیست مرکز به صورت آموزش محور یا پژوهش محور به مباحث پیامبرشناسی و سیره‌پژوهی پرداخته‌اند. پرسامدترین مطالعات این حوزه در دانشگاه‌های بریتانیا و آلمان انجام شده‌است. در بریتانیا بیشتر بر رویکردهای تاریخی و جریان‌شناسی سیر تطور متون مربوط به سنت و سیره نبوی و در آلمان بیشتر به سبک زندگی و رویکردهای کلان آموزشی و اخلاقی سیره نبوی توجه شده‌است. در این مقاله به بررسی فعالیت‌های علمی خاورشناسان در ده سال گذشته در مراکز و دانشگاه‌های برجسته اروپا تمرکز شده‌است. این مقاله بر سامانه این مراکز علمی و استخراج و دسته‌بندی مطالعات پیامبرشناسی توجه کرده و به تبیین و تحلیل مبانی فکری و حتی کتاب‌شناسی و اعتبارسنجی منابع نمی‌پردازد.

سیره‌پژوهی در دانشگاه‌های شاخص اروپا

بررسی دقیق مطالعات سیره در دانشگاه‌های برجسته اروپایی نمایانگر آن است که این جریان پژوهشی مختص یک کشور خاص نبوده و طیف متنوعی از محققان مسلمان و غیر مسلمان از اقصی نقاط دنیا در این زمینه فعال هستند. مطالعات پراکنده‌ای در کشورهای انگلستان، اسکاتلند، هلند، آلمان، سوئیس، ایتالیا و سوئد ذیل مطالعات و پژوهش‌های حوزه سیره تعریف شده‌است. با

این حال دیپارتمان‌های اسلام‌پژوهی دانشگاه‌های آلمان و بریتانیا به گونه‌ای شاخص‌تر در حوزه مطالعات سیره نبوی فعالیت داشته‌اند. در برخی از این دانشگاه‌ها کرسی‌های علمی آموزش محور و پژوهش محور در حوزه مطالعات سیره در نظر گرفته شده و طرح‌ها و رساله‌های مختلفی در این حوزه در دهه اخیر تعریف شده‌است. دانشگاه‌ها براساس حروف الفبای فارسی منظم شده‌است.

این مقاله درصدد تحلیل انتقادی تحقیقات موجود در مورد سیره پیامبر ﷺ نیست و صرفاً سیری در پژوهش‌ها و طرح‌های تعریف شده حول پیامبرشناسی در دانشگاه‌های شاخص اروپا داشته است؛ چراکه در بازه زمانی یک دهه برخی از این طرح‌ها هنوز به سرانجام نرسیده، برخی چون طرح پیامبرشناسی پادربورن متوقف شده و نتایج برخی پژوهش‌ها در دست چاپ و نشر است.

۱) دانشگاه آبردین^۱

آبردین دانشگاهی تحقیقاتی در شهر آبردین اسکاتلند است. اگرچه در دیپارتمان‌های این دانشگاه رشته اسلام‌شناسی یا الهیات اسلامی تعریف نشده اما در گروه الهیات این دانشگاه^۲ واحدهای درسی و دوره‌های تخصصی در حوزه مطالعات اسلامی در نظر گرفته شده‌است. این دروس معمولاً در قالب آشنایی با اسلام و ارتباط اسلام با سایر ادیان، قرآن و رویکردهای سنتی و علمی به متن و مضامین و آموزه‌های آن، و همچنین دوره‌های مطالعاتی پیامبرشناسی و مهدویت اسلامی، با عنوان «زندگی محمد»، «تصویر مسیح در قرآن» و «حدیث اسلامی» برگزار می‌شود. مجری و مدرس این دوره‌ها پروفیسور داوود العلی^۳، دکتر زهار حضرمی^۴ و دکتر یوتا بالزر^۵ هستند. در این دوره‌ها به شرح حال و سیره محمد ﷺ، و مهدی مورد انتظار مسلمانان (مسیح اسلامی) پرداخته می‌شود و منابع موجود سیره نبوی و منشأ مسیحی احتمالی این شخصیت از طریق بحث در مورد بخش‌های اصلی زندگی مسیح مسلمانان، راه‌های مختلف شناخت شخصیت او و همچنین جایگاه حضرت عیسی ع‌ی‌س‌ا در مقایسه با سایر پیامبران در اسلام و قرآن، به‌ویژه حضرت محمد ﷺ مورد بحث بررسی قرار می‌گیرد.

۲) دانشگاه اوترخت^۶

دانشگاه اوترخت در کشور هلند از دیگر دانشگاه‌های فعال در حوزه مطالعات اسلامی است.

1. University of Aberdeen
2. Theology and Divinity.
3. Dawoud El-Alami.
4. Zohar Hadromi-Allouche.
5. Jutta Leonhardt-Balzer.
6. Utrecht University.

مطالعات اسلامی در دپارتمان فلسفه و مطالعات دینی^۱ این دانشگاه تعریف می‌شود. این گروه دانشگاهی در چندین انجمن تحقیقاتی و آموزشی با طیف وسیعی از موضوعات متعدد، از فلسفه گرفته تا مسیحیت، اسلام و سایر سنت‌های مذهبی و سکولار در سطح ملی و بین‌المللی نقش فعالی دارد. کریستین لانژ^۲ از اسلام پژوهان فعال این دانشگاه است که به مطالعه شخصیت و سیره نبوی مبادرت ورزیده است. وی در همین راستا چندین اثر قابل تأمل تألیف کرده است. از جمله مهم‌ترین آثار وی می‌توان به کتاب محمد: دیدگاه‌ها در مورد پیامبر^۳ اشاره کرد. وی در این کتاب با نگاهی تاریخی به سراغ مطالعه شخصیت پیامبر ﷺ، یکی از تأثیرگذارترین و در عین حال جنجالی‌ترین شخصیت تاریخ بشر رفته است. او به مطالعه تطبیقی چهره ترسیم شده از ایشان در نگاه مسلمانان و روایات اسلامی با منابع تاریخی مبادرت کرده است. لانژ در این کتاب همچنین در مورد چرایی نگاه منفی غربیان به ایشان و دیدگاه آینده جامعه جهانی به پیامبر اسلام ﷺ بحث کرده است.

لانژ از اعضای هیأت تحریریه کتاب شرق‌شناسی آدریان رلاندر اوترخت^۴ است که در مورد دستاوردها و مسیر علمی آدریان رلاندر به‌عنوان یک مستشرق در سال ۲۰۲۱ در انتشارات بریل به طبع رسیده است. فصل سوم این کتاب به ارزیابی دیدگاه‌های مستشرقان درباره رسول اکرم اختصاص دارد. لانژ در این زمینه مقاله‌ای تحت عنوان «در جستجوی یادگاری‌های پیامبر»^۵ نیز تدوین کرده است.

۳) دانشگاه ادینبورو^۶

دانشگاه ادینبورو از مهم‌ترین و قدیم‌ترین دانشگاه‌های اسکاتلند است. مطالعات اسلامی در این دانشگاه در دانشکده ادبیات، زبان و فرهنگ^۷ و همچنین ذیل مرکز مطالعات اسلام در جهان معاصر^۸ (وابسته به مرکز مطالعات اسلام شاهزاده الولید بن طلال) دنبال می‌شود. آندریاس گورکه^۹

1. Department of Philosophy and Religious Studies.
2. Christian Lange.
3. Mohammed: Perspectieven op de Profeet.
4. The Orient in Utrecht: Adriaan Reland (1676-1718).
5. Lange, C. (2022), Op zoek naar relieken van de Profeet: Recensie van De tand van de Profeet (R. van Lanschot, 2022), ZemZem: Tijdschrift over het Midden-Oosten, Noord-Afrika en islam, 18(2), 95-98; <https://www.zemzemtijdschrift.nl/2022-2-sport/>.
6. Edinburgh university.
7. School of Literatures, Languages and Cultures.
8. CENTRE FOR THE STUDY OF ISLAM IN THE CONTEMPORARY WORLD.

گورکه^۱ از استادان برجسته حوزه مطالعات اسلامی این دانشگاه است. ایشان به‌طور تخصصی در زمینه‌های قرآن و تفسیر قرآن، تاریخ اسلام و زندگی پیامبر ﷺ و احادیث نبوی مطالعه می‌کند. پروفسور گورکه در چندین مقاله به‌طور خاص به موضوع پیامبر ﷺ و بررسی منابع اولیه صدر اسلام در مورد زندگی ایشان پرداخته است. وی همچنین یک مقاله هم در مورد بازخوانی ماجرای ازدواج پیامبر ﷺ با زینب بنت جهش دارد:

- First-Century Sources for the Life of Muhammad? A Debate Goerke, A., Motzki, H. & Schoeler, G In: November 2012. Der Islam, 89(1):2-59.

- The relationship between maghāzī and ḥadīth in early Islamic scholarship Goerke, A., Jun 2011, Bulletin of the School of Oriental and African Studies, 74(02):171-185.

-The Splitting of the Moon in Modern Qur'anic Exegesis and on the Internet Goerke, A., 2010, In: Die Welt des Islams, 50(01): 60-116.

- Between history and exegesis: The origins and transformation of the story of Muḥammad and Zaynab bint Ḡaḥṣ /Goerke, A., 8 Mar 2018, (E-pub ahead of print) In: Arabica, 65(1-2): 31-63.

۴) دانشگاه آکسفورد^۲

دانشکده مطالعات آسیایی و خاورمیانه^۳، مهم‌ترین مرکز مطالعاتی و دانشگاهی آکسفورد در حوزه مطالعات اسلامی است. از برجسته‌ترین اسلام‌شناسان این دانشگاه می‌توان به نیکولای ساینای^۴، استاد ادبیات عرب و مطالعات اسلامی اشاره کرد. ایشان به همراه نوییورث^۵، از ایده‌پردازان و اعضای اصلی طرح کورپوس کورانیوم^۶ است که در سال ۲۰۰۷ در دانشگاه برلین شروع شد. شهرت وی به دلیل طرح تفسیر قرآن QuCIP، به‌عنوان اولین تفسیر تاریخی-انتقادی قرآن است. ساینای علاوه بر تفسیر قرآن در زمینه تاریخ صدر اسلام و سیره نبوی در قالب موضوعاتی چون چگونگی مواجهه و موضع‌گیری شخص پیامبر ﷺ با اهل کتاب و عرب جاهلی و تعاملات و جایگاه

1. Andreas Görke.
2. University Oxford.
3. Faculty of Asian and Middle Eastern Studies University of Oxford.
4. Nicolai Sina.
5. Angelika Neuwirth.
6. Corpus coranicum.

اجتماعی ایشان کار کرده‌اند. با این همه در دهه اخیر فقط یک مقاله با عنوان «محمد به عنوان یک شخصیت اسقف گونه»^۱ در این حوزه به تحریر درآورده است. وی در این مقاله به تحلیل عملکرد و تغییر وضعیت محمد ﷺ در شرایط تاریخی مکه و مدینه پرداخته است. او پس از تحلیل موضع ایشان دست به مقایسه رسول اکرم به عنوان یک رهبر مذهبی اسلامی در مدینه با همتای مذهبی خود در مسیحیت یعنی مقام اسقف پرداخته است. شاخص‌های مورد بررسی ساینای و تحلیل‌های این مقاله درخور توجه است.

نورا اشمیت^۲ از دیگر محققان این دانشگاه است که در موضوع پیامبر ﷺ مقاله‌ای مروری در سال ۲۰۲۰ کار کرده است. این مقاله به مرور و بازخوانی کتاب دابلیو آنتونی^۳ تحت عنوان محمد و امپراتوری دینی^۴ می‌پردازد. این کتاب به زعم نورا اشمیت می‌کوشد تا تحقیقاتی تاریخی در مورد زندگی و زمانه محمد ﷺ ارائه کند و همچنین سعی دارد پرتوی جدیدی از شرایط تاریخی و جریان‌های فکری که باعث پیدایش سنت سیره و مغازی به‌عنوان یک ژانر از زندگی محمد شده است را نشان دهد. افیفی الاکیتی^۵ نیز از محققان حوزه مطالعات اسلام است که در زمینه‌های فلسفه و کلام اسلامی و فقه شافعی در دانشگاه آکسفورد فعال است. او با بازخوانی آثار شاخص فلاسفه اسلامی به استنباط و استخراج برخی از خصلت‌های نبوی در آثار ابن سینا و غزالی پرداخته است.

(۵) دانشگاه بازل^۶

دانشگاه بازل قدیم‌ترین دانشگاه سوئیس است که در سال ۱۴۶۰ میلادی تأسیس شده است. این دانشگاه از جمله قدیم‌ترین مراکز مطالعات اسلامی است. مطالعات اسلامی در این دانشگاه ذیل دانشکده مطالعات فلسفی-تاریخی^۷ و در گروه مطالعات علوم اجتماعی و گروه مطالعات خاورمیانه^۸ تعریف شده است. گریگور شولر^۹ از استادان برجسته این دانشگاه متخصص مطالعات سیره حضرت محمد ﷺ است. ترجمه فارسی مشهورترین کتاب او به نام زندگی نامه محمد در دسترس است. این کتاب در اواخر قرن بیستم (۱۹۹۶) تألیف شد. تازه‌ترین اثر وی در مورد پیامبر ﷺ که مشترکاً

1. Muḥammad as an Episcopal Figure”, Arabica 65 (2018): 1–30.
2. Nora K. Schmid.
3. Sean W. Anthony.
4. Muhammad and the Empires of Faith: The Making of the Prophet of Islam Islam Oakland: University of California Press, 2020.
5. Afifi al-Akiti.
6. Basel University.
7. Philosophical-Historical Faculty.
8. Department of Middle East Studies and Department of Social Sciences.
9. Gregor Schoeler.

با آندریاس گورکه نوشته، کتاب اولین نوشته‌ها در مورد زندگی محمد، نسخه عروه و منابع غیر اسلامی^۱ است. این کتاب به تازگی (فوریه ۲۰۲۴) در انتشارات گرلاک پرس به چاپ رسیده است و به نوعی جدیدترین اثر در زمینه حیات رسول الله محسوب می‌شود. «بخش اصلی این کتاب شامل گردآوری و ارزیابی مجموعه روایات مربوط به زندگی محمد منسوب به محقق اولیه عروه بن زبیر (حدود ۶۴۳- حدود ۷۱۲) است. عروه برادرزاده عایشه، همسر پیامبر بود. صحت بخش بزرگی از این روایات که قدیم‌ترین گزارش‌های معتبر مسلمانان درباره پیامبر است، مسلم تلقی شده‌است؛ چراکه به درستی ویژگی‌های اساسی وقایع تاریخی توصیف شده را منعکس می‌کند» (معرفی کتاب در سایت انتشارات ریسرچ گیت، ۲۰۲۴).^۲

از دیگر آثار شولر در ارتباط با پیامبر ﷺ می‌توان به مقالات زیر اشاره کرد:

- پاسخی به تیلمن ناگل «اصالت در تحقیقات زندگی محمد».^۳

- یافته‌های جدید در مورد مغازی موسی بن عقبه.^۴

- منابع موجود در قرن اول برای زندگی محمد.^۵

۶) دانشگاه پادربورن^۶

دانشگاه پادربورن وستفالن یکی از چهارده دانشگاه تحقیقاتی دولتی در ایالت نوردراین است. این دانشگاه در سال ۱۹۷۲ تأسیس شد. مطالعات اسلامی در دانشکده مطالعات فرهنگی^۷ و پژوهشکده پژوهشکده الهیات اسلامی این دانشگاه دنبال می‌شود.^۸ این مرکز داعیه‌دار مطالعات تطبیقی و بینارشته‌ای در حوزه اسلام‌پژوهی است. اصلی‌ترین طرح تحقیقاتی این مرکز طرح «گروه پژوهشی پرافتولوژی یا پیامبرشناسی»^۹ است. این طرح در مرکز الهیات و مطالعات فرهنگی تطبیقی موسسه

1. The Earliest Writings on the Life of Muhammad. The 'Urwa Corpus and the Non-Muslim Sources.

2. www.researchgate.net/publication.

3. Tilman Nagels, "Authentizität" in der Leben-Mohammed-Forschung, Eine Antwort, July 2014, Asiatische Studien - Études Asiatiques, 68(2).

4. Mûsâ b. Ukbe'nin Kitâb'u'l-Meğâzî'si ile İlgili Yeni Bulgular, Jan 2013, Gregor Schoeler Hüseyin Akgün.

5. First Century Sources for the Life of Muhammad? A Debate, Nov 2012, Andreas Görke/ Harald Motzki/Gregor Schoeler.

6. Paderborn University.

7. Faculty of Arts and Humanities.

8. Paderborn Institute of IslamicTheology.

9. Forschungsgruppe Prophetologie (Research Group Prophetology).

الهیات اسلامی این دانشگاه و تحت نظارت ژیشان غفار^۱ در حال اجرا است. زمینه‌های تخصصی و پژوهشی غفار علاوه بر الهیات تطبیقی و تفسیر قرآن (دستیار پژوهشی در طرح کورپوس کورائیکوم)، شامل تاریخ صدر اسلام و سیره پیامبر ﷺ نیز می‌شود. در همین راستا طرح پیامبرشناسی نه صرفاً پژوهشی در خصوص شناخت و بررسی جایگاه نبوت به‌عنوان یکی از اصول اعتقادی دین اسلام، بلکه طرحی با رویکرد الهیات بینارشته‌ای و تطبیقی و از منظر تفسیر قرآن، کلام، غایت‌گرایی و تربیت دینی تعریف شده است. به بیان دیگر هدف از این کلان طرح، مطالعه تاریخی- تطبیقی و بینامتنی برای مطالعه بر روی پیامبرانی است که در قرآن کریم و کتب مقدس نامشان آمده است تا وجوه اشتراک و افتراق مطالب قرآن و سایر متون مقدس و تاریخی مشخص شود. در سایت این دانشگاه در معرفی طرح پیامبرشناسی چنین آمده است: «ایمان به رسولان خدا جزو اصل دین اسلام است و بر همین اساس در عمل دینی و تقوای مسلمانان منعکس شده است. در عقیده مسلمانان، تصدیق بعثت حضرت محمد دقیقاً عین باور به اصل وحدانیت و تأیید یگانگی خداست. از این رو لازم است موضوع نبوت‌شناسی در اسلام و مباحث اصلی پیامبر باوری یعنی مباحث معجزه و عصمت پیامبر در متون دینی قرآنی و سیره مورد مطالعه قرار گیرد» (دانشگاه پادربون، ذیل طرح پیامبرشناسی، ۲۰۲۲).

غفار ذیل اهداف و سؤالات تحقیق که منجر به شکل‌گیری این طرح شده به نکته مهمی اشاره کرده است. به نظر می‌رسد اصلی‌ترین دغدغه در مورد آغاز این طرح مفهوم منجی و مسیح آخرالزمان بود. ایشان معتقد است که صاحبان کلیسا به‌طور مکرر و پیوسته با پرداختن به پیامبران عهد عتیق در صدد فضا سازی هرچه بیشتر در جوامع و تثبیت معنای برگزیدگی و نبوت و به‌طور ویژه مفهوم مسیح در اذهان بودند؛ درحالی که در عصر حاضر کمتر شاهد کوششی از جانب مسیحیان در راستای القای انگاره نبوت و پیامبرشناسی، که بنیان الهیات مسیحی و در عین حال دنباله‌رو الهیات یهودی است، هستیم. اگرچه پیش‌تر تحقیقاتی در مورد درک یهودیان از نبوت در راستای پاسخ به این پرسش که چرا از دیدگاه یهود، امیدهای مسیحایی پیامبران و مفهوم منجی هنوز برآورده نشده، انجام شده است. در مقابل ما همچنان با خلأ مطالعاتی در مورد مبحث پیامبرشناسی در مطالعات اسلامی و انگاره مسیح و منجی آخرالزمانی در گفتمان قرآنی- اسلامی مواجه هستیم. ایشان علت اصلی تعریف این طرح در دانشگاه پادربون را این خلأ پژوهشی در مطالعات اسلامی مطرح می‌کند.

الف) محورهای اصلی طرح پیامبرشناسی دانشگاه پادربون

محورهای مطالعاتی در گفتمان برون دینی شامل:

1. Zishan Ghaffar /Professor of Koranic Exegesis.

انگاره نبوت در اواخر دوران باستان و تأثیر آن بر یهودیت و مسیحیت

مطالعه تطبیقی مفهوم نبوت در قرآن و عهدین

تبیین نبوت‌شناسی از منظر قرآن

استخراج آموزه‌های قرآنی در مورد پیامبران، عناوین و سرگذشت هر یک در قرآن

بهره‌گیری از متون تفسیری در پی بازسازی تاریخی-انتقادی مفهوم نبوت در متن قرآن

چالش‌های انسان مدرن در مواجهه با مفاهیم رسالت پیامبران، عصمت و معجزه

جایگاه پیامبر اسلام از منظر بشر امروز

محورهای مطالعاتی در گفتمان درون دینی عبارتند از:

پیامبرشناسی چه چالشی در تعاملات شیعه و سنی ایجاد می‌کند؟

رابطه بین پیامبران و امامان چگونه است؟

چه شباهت‌ها و تفاوت‌هایی بین نبوت‌شناسی و امام‌شناسی وجود دارد؟

تأثیر نبوت‌شناسی در کلام اهل سنت و تشیع

فاز اول این طرح براساس مطالعات بافت قرآن باستان متأخر و منابع سریانی انجام شده‌است و در طول این دوره دو کنفرانس مفصل ذیل یافته‌های این طرح برگزار شده‌است که کنفرانس قرآن ییزانسی^۱ به صورت کتاب منتشر خواهد شد. سایر یافته‌های این طرح نیز علاوه بر این دو کنفرانس در مقالاتی منتشر خواهد شد (در دست چاپ). بنا به گزارش دبیر این مجموعه، به دلیل مشکلات متعدد، فاز دوم این پژوهش اجرا نخواهد شد و امکان تمدید پنج ساله دوم این طرح میسر نشده‌است؛ پس عملاً به مباحث مرتبط با پیامبر اسلام (درون دینی) پرداخته نخواهد شد. اما به‌رغم این نکته اشاره و توجه به محورهای مطالعاتی هر دو فاز برون دینی و درون دینی این طرح می‌تواند منشأ اثر و حتی معرف خلاً مطالعاتی موجود در این زمینه باشد. هریک از محورهای مطرح شده می‌تواند ایده‌ای برای یک مقاله و یا در سطح کلان‌تر، منجر به تعریف طرحی در راستای تکمیل و یا حتی تصحیح طرح پادربورن باشد. این محورها به‌ویژه در حوزه مباحث آخرالزمانی و تقابلات مسیح و منجی آخرالزمان در خوانش سریانی و خوانش قرآنی با رویکردهای تاریخی می‌تواند مفید باشد.

ب) همکاران طرح پیامبرشناسی دانشگاه پادربورن

محمد حقانی فضل، از محققان ایرانی این طرح و پژوهشگر پسادکتری و دبیر گروه تحقیقاتی پیامبرشناسی است. ایشان در این مجموعه بر خوانش‌هایی از زندگی حضرت موسی علیه السلام بر اساس منابع سریانی و یهودی متمرکز بودند و مجموعه مقالات ایشان در ذیل این طرح در دست چاپ

1. Unlocking the Byzantine Quran 2022.

است. این طرح در خلال مطالعات و به اقتضای سیر موضوعی خود از همکاری چند اسلام پژوه
مسلمان و غیرمسلمان نیز بهره برده است که از آن میان می‌توان به مونا تاتاری،^۱ الیزا کلافاک،^۲
احمد پاکتچی، اعظم پویازاده، فاطمه توفیقی، سیدنی گریفیث و هولگر زلتین اشاره کرد. گروه
پژوهشی پیامبرشناسی به دلیل وابستگی به مرکز الهیات تطبیقی و مطالعات فرهنگی دانشگاه
پادربورن، متعهد به تبعیت از رویکرد الهیات بین‌رشته‌ای و تطبیقی بود و در همین راستا برای
همکاری با طرح‌ها و گروه‌های مطالعات تطبیقی و ارائه کارهای مشترک در این زمینه‌ها ذیل
محورهای مطرح شده، اعلام آمادگی کرده است.

۷) دانشگاه توبینگن^۳

دانشگاه توبینگن با نام کامل دانشگاه ابرهارد کارلز توبینگن از قدیمی‌ترین و معتبرترین
دانشگاه‌های آلمان است که در شهر توبینگن و ایالت بادن-وورتمبرگ واقع شده است. مطالعات
اسلامی در این دانشگاه در گروه مطالعات شرق‌شناسی و اسلامی^۴ و به‌طور ویژه در مرکز الهیات
اسلامی^۵ دنبال می‌شود. در این مرکز پروفیسور راجر سانسورینو^۶ صاحب کرسی‌ای تحت عنوان
مطالعات حدیث و سنت نبوی است. حوزه‌های تحقیقاتی ایشان؛ احادیث و متون اسلامی در مورد
حضرت محمد ﷺ، علم حدیث و سنت نبوی، نبوت‌شناسی کلاسیک و معاصر اسلامی، مبانی
هرمنوتیک نبوی ذکر شده است. وی در همین زمینه‌ها نیز چندین طرح دکتری تعریف کرده است.
لازم به ذکر است که دکتر سانسورینو در مرکز مطالعات الهیات اسلامی دانشگاه توبینگن در مقاطع
مختلف این رشته پژوهشی دانشجویی می‌پذیرد و قابل مکاتبه توسط علاقمندان به تحصیل در دانشگاه
توبینگن در این حوزه در مقاطع مختلف تحصیلات تکمیلی و به‌ویژه پس‌دکتری است.

این دانشگاه چندین رساله دکتری و پس‌دکتری در نظر گرفته است. یکی از این طرح‌های
پس‌دکتری در موضوع پیامبرشناسی، پژوهشی است که ذیل بررسی و مطالعه کتاب الشفاء قاضی
عیاض (۱۰۸۳-۱۱۴۹) تعریف شده است. قاضی عیاض در الشفاء از آیات قرآنی که در شأن و منزلت
پیامبر ﷺ نازل شده و نیز از احادیث نبوی، استفاده کرده و جنبه‌های مختلف شخصیت پیامبر
اسلام ﷺ را توصیف کرده است و به بسیاری از تهمت‌ها و افسانه‌های ساخته شده در مورد

1. Muna Tatari.
2. Elisa klapheck.
3. Tubingen university.
4. Department of Oriental and Islamic Studie.
5. Center for Islamic Theology.
6. Ruggero Vimercati Sanseverino.

حضرت رسول پاسخ‌های منطقی و محکم داده است (روحی میرآبادی، ۱۳۸۳: ۶۰-۶۲). این طرح پس از نشر کاریکاتور موهن پیامبر ﷺ و در جهت دفاع از رسول اکرم و ترسیم چهره واقعی وجود مقدس ایشان کلید خورده است. امینه نواز^۱ محقق این طرح پسادکتری در دانشگاه توپینگن است. وی درصدد پیوند مجدد مطالعات اسلامی با احادیث پیامبر ﷺ است. نواز از این طریق به بازسازی و توصیف جنبه‌های مختلف شخصیت رسول اکرم پرداخته و به بسیاری از تهمت‌ها و افسانه‌های ساخته شده در مورد حضرت رسول پاسخ‌های قاطع و مستدل داده است. نواز اهداف تحقیقاتی این طرح را چنین شرح داده است: «این پژوهش به پیوند و تعامل وحی و تاریخ در اندیشه و زندگی اسلامی بر اساس روایات تفسیری - که باید پیوسته درباره حجیت و استمرار آن تجدید نظر شود - اختصاص دارد. این پژوهش همچنین درصدد تحقق مجدد آرمان و سنت نبوی در اشکال مختلف انتقال، معنا و تجلی آن در زندگی بشری است. شخصیت پیامبر ﷺ به‌عنوان رابط بین خدا و انسان، حوزه موضوعی ایده‌آلی برای بررسی مشکلات زندگی بشر است. در گفتمان رسانه‌ای معاصر، شخصیت حضرت محمد ﷺ بیش از هر چیز در متن جنبش‌های ایدئولوژیک، درگیری‌های ژئوپلیتیکی و اقدامات تروریستی ظاهر می‌شود. ایشان همواره بخشی از راهبرد گفتمان جهاد افراطی در جهان است و هریک از فرق و جنبش‌ها مشروعیت اسلامی خود را تنها از طریق ارجاع به رسول اکرم محقق می‌سازند. انتخاب شخصیت ایشان به عنوان یک الگوی تاریخی و ارجاع سنتی به پیامبر به عنوان یک شخصیت پرمجالدله، برای اولین بار در کتاب الشفا بتعریف حقوق المصطفی توسط محدث مراکشی، قاضی عیاض مطرح شده است. نویسنده در این اثر در زمینه بحران سیاسی و تثبیت سنت نبوی در برابر جنبش‌های سیاسی-مذهبی و مسیحایی در مغرب زمین در قرن دوازدهم میلادی، به‌طور خاص به مسئله ظهور پیامبر در قالب مذهبی جدید در مغرب زمین، از دیدگاه تفسیری، جزمی، اخلاقی، انسان‌شناختی، عرفانی و تربیتی پرداخته است» (دانشگاه توپینگن، ۲۰۲۲).

از دیگر فعالیت‌های این مرکز ذیل مطالعات حوزه پیامبرشناسی و سیره نبوی می‌توان به طرح پژوهشی و آموزشی پرورش مبلغان اسلامی اشاره کرد که توسط دکتر محمد عبدالله در این دانشگاه دنبال می‌شود. بنیاد الهیات اسلامی دانشگاه توپینگن در این راستا کتابی تحت عنوان مطالعه هرمنوتیکی سیره پیامبر؛ تأملات اخلاقی و تربیتی برای مبلغان و روحانیون اسلامی را در سال ۲۰۲۳ چاپ کرده است. این کتاب از دروس اصلی آموزشی به مبلغین تحت تعلیم این دانشگاه است.

1. Amina Nawaz.

۸) دانشگاه گوته فرانکفورت^۱

مطالعات اسلامی در دانشگاه گوته فرانکفورت در موسسه مطالعه دین و فرهنگ اسلام^۲ این دانشگاه تعریف شده است. این موسسه در سال ۲۰۰۹ با هدف مشارکت در گفتمان آکادمیک الهیات و بر مبنای پذیرش تکرر دینی، توسط مرکز مطالعات مذهبی ترکیه (دیانت) شکل گرفت و به همین علت اغلب همکاران و مشاوران طرح‌های مطالعاتی و همچنین دانشجویان پسادکتری در این دانشکده از کشور ترکیه هستند. مطالعات این موسسه در حوزه تفسیر قرآن، تاریخ فکری اسلام، فرهنگ و جامعه اسلامی و همچنین کرسی علوم تربیتی با محوریت تعلیم و تربیت دینی اسلامی متمرکز است. دومین هدف این موسسه تربیت معلمان و مدرسان معارف دینی اسلامی در کشور آلمان است. در حال حاضر عمر اوزی^۳ مدیر عامل موسسه دین و فرهنگ و مذهب اسلام در دانشگاه گوته فرانکفورت است و ذیل اهداف آموزشی این مرکز چندین طرح پسادکتری تعریف کرده است. طرح‌های پسادکتری در این دانشگاه در دو گروه دسته‌بندی می‌شوند: گروه اول شامل طرح‌های قرآنی و حدیثی (حول تفاسیر، تحلیل متن قرآن، مطالعه، تتبع در آیات و روایات در جهت مطالعات موضوعی) می‌شود و دسته‌بندی گروه دوم را موضوعات حول معارف اسلامی و رویکرد میان‌رشته‌ای و کاربردی در مطالعات اسلامی در برمی‌گیرند.

در خلال عناوین طرح‌های تعریف شده ذیل این دو کارگروه، برجسته‌ترین مورد مرتبط با مباحث سیره نبوی، طرحی با عنوان «سیر دگرذیسی محمد از انسان به ابر انسان»^۴ است. این پژوهش ذیل دسته اول طرح‌های پسادکتری در این دانشگاه تعریف شده و توسط دکتر سکر^۵ در این موسسه اجرا شده است. موارد مورد پژوهش در این طرح، تحلیل و بررسی نخستین آثار اسلامی (قرن هشتم تا دهم میلادی) در مورد پیامبر ﷺ، ذیل کتاب‌های سیره، مغازی، تفاسیر، احادیث، کلام و فقه الحدیث است. روایاتی مورد استناد است که صفاتی خاص و منحصر به فرد و ماوراء طبیعی را به محمد ﷺ نسبت می‌دهند. مطالبی که به کودکی رسول خدا مرتبط است همچون همراهی و سایه فکندن ابرها بر فراز ایشان، خروج آب از انگشتان مبارک و همچنین روایاتی که بر خاصیت شفا بخشی بزاق و ادرار ایشان صحنه می‌گذارند. سکر منابع اصلی این طرح را سیره ابن اسحاق، سیره ابن سعد و دلائل النبوه تألیف ابوبکر بیهقی مطرح می‌کند. محقق همچنین عنوان می‌کند که

1. Goethe University of Frankfurt.
2. Institute for Studies of the Culture and Religion of Islam.
<http://www.islamischestudien.uni-frankfurt.de>.
3. Ömer Özsoy.
4. Metamorphose Muḥammad.
5. Nimet Seker.

علاوه بر بررسی فقه الحدیثی درصدد مطالعه رجالی راویان و جاعلان این قبیل احادیث بوده است. گزارش مبسوطی از این طرح ارائه نشده و صرفاً به منابع اصلی مورد استفاده و نتایج کلی این مطالعه اشاره شده است. محقق معتقد است بسیاری از این احادیث غلوآمیز و غالباً در تضاد آشکار با قرآن هستند. دیگر اینکه ساحت اصلی اغلب این احادیث تدافعی و جدلی بوده و بیشتر درصدد اثبات نبوت پیامبر ﷺ هستند و سه دیگر اینکه هرچه فاصله زمانی تألیف یک منبع از زمان صدر اسلام و حیات رسول اکرم بیشتر باشد بر تعداد این احادیث افزوده می‌شود.

۹) دانشگاه گیسن^۱

مطالعات اسلامی در گروه الهیات و جامعه‌شناسی دانشگاه گیسن قابل پی‌گیری است. رویکرد تخصصی این مرکز در حوزه علوم اسلامی و قرآنی عمدتاً بر مسائل علوم تربیتی، تعلیم و تربیت فردی و اجتماعی بر مبنای اصول اسلامی متمرکز است. این مرکز با دارا بودن کرسی استادی برای تعلیم و تربیت اسلامی و تعلیمات آن و همچنین استادی الهیات اسلامی با تمرکز بر طراحی زندگی مسلمانان، طیف گسترده‌ای از دروس با محتوای الهیات و علوم اجتماعی با روش‌ها و رویکردهای تفسیر قرآن و علوم حدیث و سیره پیامبر ﷺ و دانش مقدماتی زبان عربی ارائه می‌کند. یاشار ساریکایا^۲ و ابراهیم الکرش^۳ استادان الهیات و تعلیمات اسلامی این دانشگاه هستند که به‌طور تخصصی در حوزه حدیث‌پژوهی و احادیث نبوی فعالیت دارند. سیره پیامبر ﷺ در این مرکز با رویکرد استخراج امور تعلیمی و تربیتی از سنت نبوی دنبال می‌شود. برخی از عناوین مقالات در حوزه پیامبرشناسی این دانشگاه عبارتند از:

- محمد: یک پیامبر و چندین وجه^۴
- محمد: رحمه للعالمین^۵
- چگونه مسلمانان به‌طور متفاوتی از پیامبر خدا پیروی می‌کنند؟^۶

1. Giessen University.

2. Yaşar Sarıkaya.

3. Ibrahim Alkresh.

4. Muhammad: ein Prophet - viele Facetten (mit Mark Chalil Bodenstein, Erdal Toprakyan). M ns ter: Lit. 2016.

5. "Muhammad, Wir haben dich als Barmherzigkeit für alle Welten gesandt (Koran, Sure 21,107)", in: Y.Sarıkaya / M. C. Bodenstein / E. Toprakyan (Hg.):Lit 2014, p15-35.

6. Gebt acht auf Gott und Seinen Gesandten...!' (Koran 8/20) - Wie (unterschiedlich) Muslime ihrem Propheten folgen", in: B lent Ucar (Hg.): Islam im europäischen Kontext. Selbstwahrnehmungen und Außensichten.

۱۰) دانشگاه مونستر^۲

دانشگاه دولتی مونستر در ایالت «نوردراین-وستفالن» در آلمان قرار دارد. مطالعات اسلامی در این دانشگاه در مرکز الهیات اسلامی^۳ تعریف شده است. این مرکز در سال ۲۰۱۱ تأسیس شد و در اروپا به نام مرکز اسلامی برای ترویج گفتگوی بین ادیان مشهور است. مدیریت این مرکز برعهده مهند خورشید است. در این مرکز رویکردهای آموزش دینی بر رویکردهای پژوهشی غالب است.

مطالعات اسلامی دانشگاه مونستر در موسسه مطالعات عربی و اسلامی^۴ نیز دنبال می‌شود. مطالعات اسلامی در این مرکز در رشته‌های ادبیات عرب، معارف اسلامی و تربیت مدرس اسلامی در نظر گرفته شده است. در هر کدام از رشته‌ها به طور مشترک واحدهای فشرده و پایه زبان عربی برای تجزیه و تحلیل متون اسلامی تدریس می‌شود. علاوه بر این، دانشجویان زبان دیگری مرتبط با جهان اسلام همچون زبان‌های باستانی سامی، سریانی و عبری را می‌آموزند. توجه به این مرکز در این نوشتار به دلیل اهتمام ایشان به برگزاری دوره‌های مختلف سیره‌پژوهی در قالب آموزش آکادمیک و آزاد است. جالب توجه است که «مطالعات زندگی و سنت نبوی» از دروس اصلی هر دو رشته معارف اسلامی و دوره تربیت مدرس اسلامی در این دانشگاه است. مارکو شولر^۵ از استادان برجسته دانشگاه مونستر به طور تخصصی در زمینه تاریخ اسلام، تفسیر و سیره نبوی فعالیت دارد. ایشان علاوه بر تدریس تاریخ صدر اسلام و سیره نبوی تألیفات متعددی همچون تک‌نگاری با عنوان «محمد»، همچنین سلسله مقالاتی با عناوین «سنت پیامبر اسلام در مواجهه با یهودیان»، «تفکر تفسیری و سیره پیامبر»، «شق القمر» و «زمان اخراج بنی‌نضیر از مدینه» دارد. البته تاریخ تألیف هر یک از این آثار مربوط به دهه پیشین و خارج از بازه زمانی تعریف شده در این نوشتار است.

شولر منطبق با چشم‌انداز کلی مرکز مطالعات اسلامی دانشگاه مونستر در دهه اخیر بیش از تحقیق و پژوهش بر مسائل آموزشی و تربیتی متمرکز است و مدرس اصلی تاریخ اسلام و سیره نبوی است. علاوه بر این، دانشگاه مونستر در جهت هرچه تخصصی‌تر کردن سیر مطالعات این مرکز

Frankfurt a. M. [u. a.]: Peter Lang 2013, P225-234.

1. Muhammad und der Andere: Diffamierung oder Anerkennung“, in: Y. Sarikaya/ M. C. Bodenstern/ E. Toprakyan (Hg.): Muhammad: ein Prophet - viele Facetten. Münster: Lit 2014, p179-193.

2. University Munster.

3. Zentrum für Islamische Theologie (ZIT).

4. Institute for Arabic and Islamic studies.

5. Marco Schöllner.

علاوه بر جذب استادان در حوزه‌های مختلف الهیات و مطالعات اسلامی، در سال‌های اخیر پیش‌تاز برگزاری مدارس تابستانه، همایش‌ها و سمینارهای مطالعات اسلامی و قرآنی بوده‌است. این مرکز همچنین در جذب دانشجو و دستیار علمی و پژوهشی از جهان اسلام نیز بسیار فعال است.

۱۱) دانشگاه هامبورگ^۱

مطالعات اسلامی در دانشگاه هامبورگ آلمان در موسسه آسیا و آفریقا و ذیل گروه تاریخ و فرهنگ خاورمیانه^۲ دنبال می‌شود. در این موسسه طرح‌های متعددی ذیل مطالعات اسلامی تعریف شده‌است. در این میان طرح «اخلاق زیستی و سرگذشت جنین در اسلام»^۳، تا حدودی مرتبط با موضوع مورد مطالعه این نوشتار است. این طرح براساس مباحث مطرح شده در تفاسیر قرآن و احادیث حول مسائل فقهی و پزشکی در مورد مراحل جنین با نظارت توماس آیش^۴ و با کمک هزینه شورای تحقیقات اروپا (ERC) در سال ۲۰۱۵ در دانشگاه هامبورگ کلید خورده است. «عقاید اسلامی در مورد زندگی انسان قبل از تولد هنوز تا حد زیادی ناشناخته است. با این حال در بحث‌های اخلاق زیستی معاصر، فقه اسلامی، نقش مهمی را ایفا می‌کند. در هر دو بخش قرآن و سخنان پیامبر اسلام محمد (احادیث) ایده‌هایی در مورد زندگی قبل از تولد و مباحث اخلاق زیستی و جنینی یافت می‌شود و بناست در این طرح این آثار به‌طور منظم بررسی و ارزیابی شود. این پژوهش به درک ما از چگونگی مفهوم زندگی پیش از تولد در متون اسلامی مؤثر خواهد بود» (دانشگاه هامبورگ، ۲۰۲۲).

آیش در موسسه آسیایی-آفریقایی دانشگاه هامبورگ به همراه تیم خود، دیدگاه اسلام در مورد زندگی پیش از تولد و مراحل بعد از جنینی، باور به تثبیت جسم و روح را در آیات قرآن، متون تفسیری، سنت و روایات نبوی بررسی می‌کند. وی به تحلیل گزاره‌های قرآن و حدیث در رابطه با جنین و سنت‌های تفسیری این حوزه که به تدریج تکامل یافته، پرداخته است؛ تا به ریشه نظریات فقهی و کلامی مبحث اخلاق زیستی «جنین‌شناسی اسلامی» به‌عنوان بیابیه‌ای منسجم و مفهومی هنجاری و نه توصیفی و تحلیلی از تفقه علمای اسلام در قرآن و احادیث برسد. گام اول توماس آیش در این طرح جمع‌آوری احادیث ذیل این مبحث، به منظور ارزیابی به لحاظ زبانی و محتوایی و همچنین بازسازی فضای صدور روایات نبوی در این حوزه است. «این مطالب اغلب به عنوان بحثی بین محمد و یهودیان مطرح می‌شده‌است. اسلام و یهود برای بحث‌هایشان در مورد زندگی قبل از

1. Hamburg University.
2. Department of History and Culture of the Middle East.
3. Contemporary Bioethics and the History of the Unborn in Islam (Cobhun).
4. Thomas Eich.

تولد، از مفاهیم پزشکی یونانی به عنوان زبان مشترک استفاده می‌کردند. که انعکاس آن در روایات منسوب به پیامبر ﷺ در صدر اسلام قابل ردیابی است. توسعه دیاکرونیک (در زمانی) این مطالب در آثار تفسیری متأخرتر نیازمند تجزیه و تحلیل منظم است» (دانشگاه هامبورگ، ۲۰۲۲). در واقع این طرح در پی کشف چگونگی کاربست قرآن و حدیث به عنوان کمکی به شیوه‌های نوین جنین‌شناسی (آزمایش‌های غربال‌گری، سقط جنین، لقاح مصنوعی، بارداری‌های خارج از رحم و مانند اینها) است. این طرح در ۵ فاز تعریف شده‌است و اساس آن بررسی واژگان کلیدی آیات زیر در تفاسیر و روایات نبوی ذیل این موضوع به نقل از ابن مسعود و حذیفه و براساس کتاب ابوبکر بن العربی است:

۱. آیه ۵ سوره حج: يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِن كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِّنَ الْبَعْثِ فَإِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِّن تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ مِنْ عَلَقَةٍ ثُمَّ مِنْ مُّضْغَةٍ مُّخَلَّقَةٍ وَغَيْرِ مُّخَلَّقَةٍ لِّنُبَيِّنَ لَكُمْ وَنُقِرُّ فِي الْأَرْحَامِ مَا نَشَاءُ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى ثُمَّ نُخْرِجُكُمْ طِفْلًا ثُمَّ لِيَبْلُغُوا أَشُدَّكُمْ وَمِمَّنْكُمْ مَّن يَتُوفَىٰ وَمِمَّنْكُمْ مَّن يَرُدُّ إِلَىٰ أَرْدَلِ الْعُمُرِ لِكَيْلَا يَعْلَمَ مَن بَعْدَ عِلْمٍ شَيْئًا وَتَرَىٰ الْأَرْضَ هَامِدَةً فَإِذَا أَنزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَاءَ اهْتَزَّتْ وَرَبَتْ وَأَنْتَبَتْ مِّن كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ.
۲. آیه ۱۴ سوره مؤمنون: ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظَامًا فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ لَحْمًا ثُمَّ أَنشَأْنَاهُ خَلْقًا آخَرَ فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ.

توضیحات مشروحی در مورد اسامی تفاسیر و متن روایات اصلی مورد بررسی در این طرح مطرح نشده‌است و صرفاً روش انجام کار و یافته‌های حاصل از این مطالعه در قالب یک ویدئو کنفرانس ۴۰ دقیقه‌ای ارائه شده‌است.^۱

لوگوی این طرح که با الهام از آیه پنجم سوره حج طراحی شده‌است:

ERC-Project | Universität Hamburg

COBHUNI

Contemporary Bioethics and the History of the Unborn in Islam

1. https://12gdownload.rrz.uni-hamburg.de/abo/00.000_video-63876_2022-10-19_18-37.mp4.

۱۲) سایر دانشگاه‌ها

در سال‌های اخیر علاوه بر مواردی که به آنها اشاره شد در سایر دانشگاه‌های اروپا نیز فعالیت‌های پراکنده‌ای در زمینه حضرت رسول و مطالعات سیره ایشان انجام شده است که غالباً یا به صورت دوره‌های آموزشی معارفی و کوتاه مدت گزارش شده و یا اینکه در قالب یک مقاله یا کتاب نمود پیدا کرده است. از نمونه آثار قابل ذکر در این حوزه که یکی از برجسته‌ترین آثار اخیر در مورد پیامبر ﷺ محسوب می‌شود، کتاب تیلمن ناگل،^۱ خاورشناس آلمانی و استاد بازنشسته دانشگاه گوتینگن به نام رسالت محمد: دین، سیاست و قدرت در بدو اسلام^۲ است. این کتاب به ادعای پروفیسور ناگل خلاصه یک عمر مطالعه و تحقیقات ایشان در این زمینه است. گریگور شولر مقاله‌ای در جوابیه این کتاب نوشته است.

در خصوص موارد آموزشی، می‌توان به مرکز مطالعات اسلامی دانشگاه کاردیف ولز اشاره کرد که به‌طور متمرکزی درصدد تحقیق بر سبک زندگی اسلامی و هویت دینی مسلمانان است. در راستای همین چشم‌انداز مطالعات محمد منصور علی^۳ در این مرکز برای استنباط و بهره‌گیری سبک زندگی از احادیث سیره و در زمینه الهیات عملی (زندگی به سبک اسلامی) تعریف شده است. مورد دیگر در مرکز مطالعات ادیان دانشگاه اوپسالا است که دوره‌ها و کلاس‌های معارف و اسلام‌شناسی را به صورت آزاد و رایگان، برای شهروندان کشورهای اتحادیه اروپا برگزار می‌کند (آنلاین و حضوری). در این دوره‌ها تاریخ صدر اسلام و آشنایی با سیره حضرت محمد ﷺ از اصلی‌ترین مواد درسی محسوب می‌شود. دوره‌ها و کلاس‌های این‌چنینی غیر از دانشگاه اوپسالا در برخی از مراکز اسلام‌پژوهی در کشور آلمان مانند مونسستر، بامبرگ نیز برگزار می‌شود. حدیث نبوی و سیره پیامبر ﷺ به‌عنوان دروس اصلی رشته‌های معارف اسلامی در مرکز مطالعات اسلامی دانشگاه سواز توسط مصطفی شاه^۴ و همچنین در مؤسسه مطالعات اسماعیلی لندن توسط میس کینزودا^۵ نیز تدریس می‌شود.

1. Tilman Nagel.
2. Muhammad's Mission: Religion, Politics, and Power at the Birth of Islam Hardcover – July 6, 2020.
3. Muhammad Mansur Ali.
4. Mustafa Shah.
5. Gurdofarid Miskinzoda.

نتیجه

با بررسی مطالعات پیامبرشناسی و سیره نبوی دهه اخیر در دانشگاه‌های برجسته اروپا می‌توان به شناسایی جهت‌گیری‌ها و محورهای اصلی مورد مطالعه، معرفی چهره‌های شاخص علمی، برجسته‌ترین مراکز تحقیقاتی اروپا، طرح‌های دکتری و پسادکتری و همچنین دوره‌های آموزشی در این حوزه دست یافت. نکته قابل توجه شاخص بودن دانشگاه‌های آلمان و بریتانیا در حوزه مطالعات سیره‌پژوهی نسبت به سایر کشورهاست. دانشگاه‌های آلمان از حیث کرسی‌های آموزشی و رویکردهای تربیتی پیشتاز و متمایز هستند. دانشگاه‌هایی چون گیسن و همچنین مرکز نسبتاً نوپای مطالعات اسلامی دانشگاه مونستر در یک دهه فعالیت خود بیشتر بر جنبه‌های آموزشی متمرکز بوده‌اند.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

منابع

دانشگاه آبردین، ۲۰۲۳م:

Retrieved July. 11. 2023 from <https://www.abdn.ac.uk>;

دانشگاه آکسفورد، ۲۰۲۱م:

Retrieved Aug. 12. 2021 from <https://www.orinst.ox.ac.uk/history-faculty>;

دانشگاه اوترخت، ۲۰۲۳م:

Retrieved Nov. 19. 2023 from <https://www.uu.nl/nieuws/mohammed-perspectieven-op-de-profeet>;

دانشگاه پادربورن، ۲۰۲۲م:

Retrieved Feb. 25. 2022 from <https://kw.uni-paderborn.de/piit/forschung/forschungsgruppe-prophetologie>;

دانشگاه توبینگن، ۲۰۲۳م:

Retrieved Apr. 4. 2023 from <https://uni-tuebingen.de/en/faculties/center-for-islamic-theology/staff/scientific-personnel/prof-dr-ruggero-vimercati-sanseverino>;

دانشگاه گیسن، ۲۰۲۳م:

Retrieved Nov. 6. 2023 from <https://www.uni-giessen.de/islamische-theologie/personen-1/sarikaya-yasar>;

دانشگاه مونستر، ۲۰۲۲م:

Retrieved Mar. 24. 2022 from <https://www.uni-muenster.de>;

دانشگاه هامبورگ، ۲۰۲۲م:

Retrieved Mar. 14. 2022 from <https://www.cobhuni.uni-hamburg.de>;

روحی میرآبادی، علیرضا (۱۳۸۳)، «قاضی عیاض و کتاب الشفاء بتعريف الحقوق المصطفی»،

تاریخ اسلام، دوره ۵، ش ۲، تابستان، ص ۵۵-۷۰.